

AHMET FERİT'E MEKTUPLAR
YUSUF AKÇURA

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0247
Edebiyat: 057

AHMET FERİT'E MEKTUPLAR
YUSUF AKÇURA

Yayına Hazırlayanlar
Prof. Dr. İsmail Türkoğlu
Prof. Dr. Ömür Ceylan

Kitap Editörü
Ömer Uzunadıaç

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

VakıfBank Kùltür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 - Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023

ISBN 978-625-6385-72-6

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.

Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi

B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul

Telefon: 0212 354 3000

Sertifika No: 46403

1. Baskı: Eylül 2023

AHMET FERİT'E MEKTUPLAR

YUSUF AKÇURA

HAZIRLAYANLAR

İSMAİL TÜRKÖĞLU - ÖMÜR CEYLAN

YUSUF AKÇURA

Rusya'nın Simbir vilayetinde fabrikatör bir ailede doğdu (1876). Babasının vefatı ve işlerinin bozulması üzerine küçük yaşlarda annesiyle beraber İstanbul'a taşındılar. Koca Mustafa Paşa Askeri Rüştiyesi, Kuleli Askeri Lisesi ve Harbiye'yi bitirdikten sonra Erkan-ı Harp Sınıfı'na ayrıldı. Burada okurken aralarında Ahmet Ferit'in (Tek) de olduğu bir grup arkadaşıyla birlikte 1897'de Trablusgarp'a sürgün edildi. Bir yıl hapis yattıktan sonra affedildi. Rütbesi iade edildikten sonra bir müddet Trablusgarp Fırkası'nda görev yaptı ve Ahmet Ferit'le birlikte Paris'e kaçtı. Ecole Libre des Sciences Politiques'i 1903'te tamamlayarak Simbir'e döndü. Ahmet Ferit ve diğer arkadaşlarıyla yıllarca kesintisiz sürecek mektuplaşması da bu dönütle başladı. 1903-1908 yılları arasında Rusya'da yaşadı, Rusya Türklerinin siyasi faaliyetlerine aktif olarak karıştı. Rusya'da bulunduğu sırada "Üç Tarz-ı Siyaset" isimli meşhur makalesini kaleme aldı. Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktası olan bu önemli makalesinin arka planını, yakın arkadaşı Ahmet Ferit'e yazdığı mektuplarda paylaştı. Kazan'daki Muhammediye Medresesi'nde tarih ve Osmanlı edebiyatı dersleri verdi. Müslüman İttifakı Partisi'nin merkez komite üyeliğine seçildi. *Kazan Muhbiri* gazetesini çıkardı. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndü. *Türk Yurdu* dergisini çıkarmaya başladı ve Türk Ocağı'nın kuruluşuna katıldı. Darülfünun'da dersler verdi. Balkan Savaşlarına ihtiyat yüzbaşısı olarak katıldı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından esir alınan Türk askerlerinin akıbetini araştırmak için 1917'de Rusya'ya gitti ve ayrıntılı bir rapor hazırladı. Milli Mücadele'ye iştirak etti, Cumhuriyet'in kuruluşunda mühim roller oynadı. Aynı zamanda Kurtuluş Savaşı sırasında ihtiyat yüzbaşısı olarak vazife yaptı. Trablusgarp'ta sürgünde iken onlara kol kanat veren Şevket Paşa'nın kızı Selma Hanım'la evlendi, yakın arkadaşı Ahmet Ferit'le bacanak oldu. Bu evlilikten Tuğrul ve Ülken adında iki çocuğu oldu. Ankara ve İstanbul üniversitelerinde dersler verdi. TBMM'de milletvekili olarak 1935'e kadar bulundu. Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ve ilk millî ders kitaplarının neşredilmesinde aktif rol aldı. Yakın dönem Osmanlı ve Avrupa tarihi hakkında çok sayıda eser ve makale kaleme aldı. İstanbul Üniversitesi'ndeki dersinden dönerken Haydarpaşa Garı'nda geçirdiği kalp kriziyle 1935'te vefat etti.

AHMET FERİT TEK

1877'de Bursa'da doğdu. Babası maliye muhasebecilerinden Mustafa Reşit Bey, annesi Hanife Hanım'dır. İlk ve rüştiye tahsilinden sonra Kuleli Askeri Lisesi'ne girdi. Harbiye'yi tamamladıktan sonra Erkan-ı Harp Sınıfı'na ayrıldı. Burada okurken 1897'de, Abdülhamit'e suikast soruşturması kapsamında aralarında Yusuf Akçura'nın da olduğu bir grup arkadaşıyla Şeref Vapurı'na bindirilip Trablusgarp'a sürgün edildi. İki yıl burada hapis ve yarı hapis yaşadıktan sonra Akçura ile beraber Paris'e kaçtı, Ecole Libre des Sciences Politiques'i 1903'te birlikte tamamladılar. Akçura Kazan'a dönerken o da Kahire'ye giderek Jön Türklerin yayın faaliyetlerinde yer aldı. Yusuf Akçura, tarihî makalesi "Üç Tarz-ı Siyaset"i, Kahire'de Ahmet Ferit'in de içinde aktif olarak yer aldığı *Türk* gazetesinde yayınladı. Trablusgarp'ta tanıştığı İttihat ve Terakki Fırkası'nın Yedinci Şubesi'nin kurucusu Şevket Paşa'nın kızı edebiyatçı Müfide Hanım'la 1907'de evlendi ve bu evlikten Emel adında bir kızı oldu. II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a döndü. Meclis-i Mebusan Başkanlığı ve Şûrâ-yı Ümmet baş muharriri oldu. İttihat ve Terakki hükümetlerine muhalefeti nedeniyle partiyle arası açıldı. Bu arada Mekteb-i Mülkiye'de siyasi tarih hocalığı ve Balkan Savaşları sırasında Çatalca'da Erkan-ı Harbiye yüzbaşısı olarak vazife yaptı. 12 Mart 1912'de tesis edilen Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer aldı. İttihat ve Terakki'den koparak arkadaşlarıyla 5 Temmuz 1912'de milliyetçi ve Türkçü Millî Meşrutiyet Fırkası'nı kurdu, 22 Eylül 1912'de bu fırkanın yayın organı olacak *İfham* gazetesini çıkarmaya başladı. Gazetede fikirlerinden hoşlanmayan İttihat ve Terakki ileri gelenleri gazetesini kapatıp onu Bursa, Sinop ve Bilecik'e sürgüne gönderdi. Mondros Mütarekesi'nden önce kısa bir müddet Kiev'de konsolosluk hizmeti yaptı, İstanbul'un işgali üzerine düzenlenen mitinglerin organizasyonlarında yer aldı. Damat Ferit Paşa hükümetlerinde kısa bir müddet Nafia Nazırlığı yaptı. *İfham* gazetesini 23 Temmuz 1919'da yeniden çıkarmaya başladı, millî mücadeleyi destekleyen yazılar yazdı. Arkadaşlarıyla 9 Aralık 1919'da Millî Türk Fırkası'nı kurdu. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne İstanbul milletvekili olarak girdi, meclisin kapatılması üzerine Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katıldı. Vekiller Heyeti'nin kararıyla 1921-1922 yılları arasında Paris'te Ankara Hükümeti'nin temsilciliğini yürüttü. Türkiye'ye döndükten sonra ilk kabinede Dahiliye Nazırlığı'na getirildi. Diplomatik sahadaki başarıları nedeniyle 1925-1943 yılları arasında Türkiye'nin Londra, Varşova, Tokyo büyükelçilikleri vazifesini yürüttü. 1943'te emekliye ayrıldı. Emeklilik yıllarını İstanbul'da geçirdi ve 1971'e vefat etti.

İSMAİL TÜRKÖĞLU

Bayburt'ta doğdu (1966). Orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladı. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu (1990). Yabancı dil eğitimi için Almanya ve Rusya'da bulundu. Yüksek lisans ve doktorasını Prof. Dr. Nadir Devlet'in danışmanlığında Marmara Üniversitesi'nde tamamladı. Bir müddet Marmara (İstanbul), Kazan (Rusya) ve Manas Türk-Kırgız (Bişkek) üniversitelerinde çalıştı. Halen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Uzmanlık alanı Çağdaş Türk Dünyası'dır ve bu sahada neşredilmiş çok sayıda eser, makalesi bulunmaktadır.

ÖMÜR CEYLAN

Şişli/İstanbul'da doğdu (1970). Eğitim hayatına Almanya'da başladı; Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden (1992) mezun oldu. Yabancı dil eğitimi için Kuveyt Üniversitesi'nde bulundu (1997). 1999 yılında Eski Türk Edebiyatı alanında doktor unvanı aldı. Aynı alanda Doçent (2004) ve Profesör (2009) oldu. Yirmiyi aşkın kitaba imza attı, ulusal ve uluslararası pek çok dergide makaleler, denemeler yayımladı. Arapça ve Farsça bilen Ömür Ceylan'ın çalışmaları Klasik Türk Edebiyatı ve Tasavvuf Edebiyatı üzerinde yoğunlaşmıştır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
17 Temmuz 1902 [Grenoble-Yeşil Ada]	11
31 Temmuz 1903 [Berlin]	21
5 Ağustos 1903 [Moskova-Filipov Kahvesi]	27
21 Ağustos 1903 [Nijni Novogorod]	35
15 Eylül 1903 [Moskova]	41
27 Kasım 1903 [Kazan]	43
30 Ocak 1904 [Kazan]	49
25 Mart 1904 [Züye]	65
9 Nisan 1904	77
16 Nisan 1904 [Züye]	87
4 Mayıs 1904 [İdil Üstünden]	93
9 Temmuz 1904 [Züye]	103
9 Ocak 1905 [Kazan]	119
30 Ocak 1905 [Kazan]	127
23 Ocak 1905 [Kazan]	149
24 Nisan 1905 [Nijni açığında Tsaritse Vapuru'ndan]	153
13 Haziran 1905 [Barselona]	157
7 Eylül 1905	161
20 Eylül 1905 [Kazan]	171
28 Aralık 1905 [Kazan]	177
24 Şubat 1906 [Kazan]	181
28 Nisan 1906	185
4 Mayıs 1906 [Ribinsk]	191
6 Mayıs 1906 [Petersburg]	197
8 Mayıs 1906 [Petersburg-Duma]	203
23 Mayıs 1906	207
17 Haziran 1906 [Sayfiye]	215
12 Temmuz 1906 [Köy]	221
27 Temmuz 1906 [Vapurdan]	227
28 Temmuz 1906 [Kazan]	231
12 Ağustos 1906 [Kazan]	237
26 Eylül 1906 [Helsinki]	241
27 Ekim 1906 [Kazan]	245
3 Kasım 1906 [Kazan]	251
5 Aralık 1906 [Kazan]	255

11 Ocak 1907	263
18 Şubat 1907 [Kazan]	267
16 Mart 1907 [Kazan]	271
6 Nisan 1907 [Petersburg]	275
19 Nisan 1907 [Moskova]	279
25 Nisan 1907 [Samara ile Kazan arasında]	283
1914-1917 [İstanbul]	289
11 Ocak 1929 [Ankara-Keçiören]	293
26 Ekim 1929 [Berlin-Hotel Kaiserhof]	301
2 Kasım 1929 [Berlin-Hotel Kaiserhof]	307
1930-1931 [Ankara]	309
28 Ağustos 1932 [İstanbul]	315
17 Aralık 1932 [Ankara]	321
10 Mart 1933 [Ankara]	327
17 Nisan 1933 [Ankara]	335
27 Nisan 1933 [Ankara]	339
5 Mayıs 1933 [Ankara]	345
22 Mayıs 1933 [Ankara]	351
9 Ağustos 1933 [İstanbul-Moda]	357
Dizin	361

ÖNSÖZ

Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek, Kuleli Askerî Lisesi'nde başlayan samimiyetlerini, Akçura'nın vefatına dek sürdürmüş iki yakın dosttur. Yusuf Akçura'nın 1903'te Fransa'dan Rusya'ya dönüşüyle yoğunlaşmaya başlayan mektuplaşmalar 1935'e kadar devam etmiştir. Bu 32 yıllık sürenin bir bölümünü (1909-1925) İstanbul ve Ankara'da birlikte geçirmişlerdir. Ahmet Ferit Tek'in 1925'te Hariciye Vekâleti'nde görevlendirilmesiyle mektuplaşmalar yeniden başlamıştır. Mektuplardan anlaşıldığı üzere birbirlerine hemen hemen her hafta mektup yazmışlardır. Birbirlerini bu derece seven, saygı duyan iki dost herhâlde Türk siyaset ve kültür hayatında enderdir. Bu mektuplar Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek'in hayatlarının karanlıkta kalan bazı noktalarının aydınlatılması açısından önemli olduğu kadar, Rusya Türkleri'nin 1905 İhtilali sonrası giriştikleri siyasi mücadelenin tarihinin yazılmasına da mühim katkı yapacak niteliktedir. Belki de en önemlisi neşredildiği günden beri gündemimizi işgal eden *Üç Tarz-ı Siyaset*'in yazılış serüveni, Jön Türkler'in muhaceretteki mücadeleleri, birbirleriyle olan ilişkileri hakkında da mektuplar sayesinde yeni bilgiler edineceğiz.

Ahmet Ferit Tek tarafından Yusuf Akçura'ya gönderilen mektupların akıbeti konusunda bilgiye sahip değiliz. Akçura'nın vefatından sonra yakın arkadaşı Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu tarafından toplanan ve bir devlet kurumuna teslim edilen şahsi evrakı ve kütüphanesi ortadan kaybolmuştur. Ahmet Ferit Tek'in ise evrakının mühim bir kısmı kızı Emel Esin tarafından korunmuş ve günümüze kadar gelmiştir. Yusuf Akçura'nın Ahmet Ferit Tek'e 1903-1933 yılları arasında yazdığı mektup ve kartpostalların maalesef çok az bir kısmı elimizdedir. Mektuplardan anlaşıldığı üzere buradaki mevcudun belki de 50 katı yazışma olmalıdır.

Neşredilen bu mektupları Yusuf Akçura'nın torunu Yusuf Akçura tarafımıza tevdi etmiştir. Türk siyaset ve kültür tarihi açısından son derece önemli olan bu mektupların yayımlanmasına müsaade eden torun Yusuf Akçura ve Tek-Esin Vakfı yetkililerine müteşekkirimiz. Tek-Esin Vakfı'ndaki tasnif çalışmaları neticesinde yeni mektuplara ulaşırsa onlar da gelecek baskılara ilave edilecektir.

Bu mektuplar yüz yıldan fazladır Ahmet Ferit Tek ve Emel Esin ailesinin arşivinde bulunuyordu. Torun Yusuf Akçura bunları bizimle paylaşmasaydı belki de yüzyıl daha orada kimse tarafından okunmadan kalacaklardı. Oysa bu mektuplar

özellikle yirminci yüzyıl başı Rusya Türklerinin siyasi mücadeleleri, Jön Türk hareketi ve yakın dönem Türkiye tarihi çalışmaları için son derece önemli bilgileri ihtiva eden metinlerdir. İki yakın dost, daha sonra bacanak olan Yusuf Akçura ve Ahmet Ferit Tek arasındaki bu mektuplarda mahrem ya da dedikodu niteliğindeki bilgiler yok denecek kadar azdır. Hakaret, kaba söz ya da mesnetsiz ifadeler zaten onların karakterine de yakışmazdı. Onlar, devirlerinin sevilen ve sayılan önemli aydınlarıydılar. Dolayısıyla mektupların neşrinde hiçbir sansür uygulanmamıştır. Yine de bu konudaki merakı giderebilmek için mektupların orijinalleri de kitaba eklenmiştir. Mektuplar, okuyucuya mukayesede kolaylık sağlaması bakımından ([1^a], [1^b] şeklinde) numaralandırılmış ve metin içinde gösterilmiştir.

Görüleceği üzere Yusuf Akçura'nın el yazısı, okunması hayli zor bir yazıdır. Bu zorluğa Akçura'nın Osmanlı, Rus, Fransız kültürlerini harmanlayan eşsiz üslubunu ve yazışmaları/bağlamı kesintisiz takibe izin vermeyen çok sayıda mektup eksikliğini de ilave etmeliyiz.

Yusuf Akçura'nın, mektuplardaki üslubunu konuşma diline yaklaştırmak için bolca kullandığı tireler, ayrıçlar ve diğer imla hususiyetleri neşir sırasında korundu. Zorunlu hâllerde tarafımızca eklenen harf, rakam ya da sözcükler köşeli ayrıç içerisinde verildi. Okumayı güçleştirmemek için uzun ünlü işaretinden mümkün olduğunca kaçınıldı. Elden gelen tüm gayret gösterilmesine karşın okunamayan sözcükler de oldu elbette; bunlar kendi yerlerinde [...] şeklinde gösterildi. Emin olunamayan okumalar, ilgili söcüğün sonuna konan ^(?) işaretiyle, orijinali Latin harfleri ile yazılmış sözcükler ise a r a l ı k l ı dizilerek belirtildi. Tatar telaffuz ve imlasına sadık kalınarak Rus soy isimlerinde "-ov", Tatarlarda "-of" eki tercih edildi. Okuyucuya yardımcı olmak amacıyla gerekli görülen yerlerde kısa açıklama notları düşüldü. Fransızca ya da Rusça kelimelerin anlamları ulaşılabildiği ölçüde dipnotlarla verildi. Herhangi bir sözlük yardımıyla anlaşılması mümkün olduğu için Osmanlı Türkçesi kelimelerini notlandırma gereği duyulmadı. Metinlerden yararlanmayı kolaylaştırmak için bir de özel adlar dizini hazırlandı.

Metnin kurulmasında yardımlarını esirgemeyen dostlarımız Prof. Dr. M. Fatih Köksal, Prof. Dr. Ozan Yılmaz ve Arş. Gör. Ekim Ortaç Uludüz'e; eserin yayımlanma sürecinde emeği geçen tüm VakıfBank Kültür Yayınları çalışanlarına teşekkür ediyoruz. Muhtemel okuma hataları bahanesiz bize aittir, bunlar için okuyucuların affına sığınmıyoruz. Kitaba eklenmiş orijinal görselleri kullanarak okunamayan ya da hatalı okunmuş sözcükler konusunda getirilecek yapıcı eleştiri ve önerileri şükranla karşılayacak ve memnuniyetle yeni baskılara yansıtacağız.

Yararlı olması dileğiyle.

İsmail Türkoğlu - Ömür Ceylan

17 TEMMUZ SENE [1]902
PERŞEMBE

GRENOBLE¹ (YEŞİL ADA)

Aziz Ferit,

Evvelen amcamın mektubuyla gönderdiğin mektuba cevap: Prenslerden (Rıza Bey² prenslerinden) bahsederken -amma da büyük adamlarla münasebetimiz var ha, kendimi romanda sanıyorum. İki grup proynisler³... bir tanesi: “Ben hisseme düşüneni yaparım, o da hazır, fakat diğerlerini falan demiş ...” Bu cümleden bir mânâ çıkaramadım. Her ne ise, bunla işe karışmayacağını tebşir ediyorsun ki fena değil!

Hoca efendiye, Rıza Bey’e, Fazıl’a⁴, Avramlara⁵... ilh. iktiza ettikçe selam ve ihtiram sarkıtmakta kusur etmiyorsun a; böyle ale’l-haseb bir selam söyleyeyim de her mektupta tekrar etmeyeyim olmaz mı?

Mektubunda ikide bir de mektup yazmayacak mısın diyorsun? Niçin yazmayacağım ve işte yazıyorum ve yazdım da. Haftada bir mektubu az buluyorsun o hâlde iki olsun. Ben zaman bulamayız ve okumayınca ziyan verir diye bir demiştim. Birini perşembe yazarım birini de pazar. Aralarda fevkaladeden kart, mektup falan müstesna.

Rusya mektubu acep neden böyle geç kaldı? Acaba yandılar mı? Evvelisi gün Kazan’a bir sürü kartpostal yazarken ekseri akrabadan yanıp yanmadıklarını sor-

1. Fransa’nın güneydoğusunda, Alpler’in eteğinde kurulmuş bir şehir. Yusuf Akçura, 1902’nin bahar aylarından itibaren Paris’in Türk ortamından kaçmak, Fransızcasını ilerletmek, bitirme sınavlarına hazırlanmak ve mezuniyet tezini yazmak için bir müddet Grenoble’de yaşadı. Burada kaç ay kaldığı hakkında kaynaklar herhangi bir bilgi vermiyor. Grenoble’den Ahmet Ferit Tek’e gönderdiği mektuplardan şimdilik sadece biri elimizdedir. Bu yegâne mektupta Akçura, Grenoble’de Fransızcasının gelişmekte olduğunu, hatta bir müddet sonra Türkçeyi unutup Ahmet Ferit’le bile Fransızca konuşacağını yazıyor. Ayrıca *Tarih-i Cevdet*’ten gönderdiği bölüm için teşekkür etmesinden anlaşıldığı kadarıyla Ahmet Ferit muhtemelen bitime tezi için ona çeşitli kaynaklardan bilgiler de gönderiyordu. Grenoble’den Paris’e gelip Mayıs-Haziran 1903’te bitirme sınavlarını başarıyla tamamlayan Yusuf Akçura, Avrupa’daki muhtelif şehirleri dolaştıktan sonra Ağustos 1903’te baba ocağı Sibirya’ya döndü.

2. Ahmet Rıza Bey (1858-1930): Jön Türk hareketi liderlerinden.

3. Proynis: Prensçik. Akçura, o sırada Paris’te bulunan Osmanlı ve Mısır prenslerini kastederek Prens sözünü Arapça tasgir sigasına sokup kelime oyunu yapıyor.

4. Mısır Hidivi İsmail Paşa’nın kardeşi olan Mustafa Fazıl Paşa, ağabeyi ile girdiği hidivlik mücadelesini kaybetmiş ve birkaç milyon sterlin alarak iddiasından vazgeçmiştir. Yeni Osmanlılar, İttihat ve Terakki Partisi’nin en önemli maddi destekçilerindedir.

5. Avram Galanti (1873-1961): Yahudi asıllı Türk ilim ve siyaset adamı, İttihat ve Terakki’nin yayın organları olan *Şûrâ-yı Ümmet*, *Meşveret* ve *Şûrâ-yı Osmanî* gibi gazetelerde çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Avram Galanti, Ahmet Ferit Tek’in Kahire’de bulunduğu yıllarda da yanındaydı.

dum. Geçen gün bir kartla da sana “Piçen Pazarı”⁶ yanıp yanmadığını Sadri Efendi’den⁷ sormanı yazmıştım, hâlâ cevabı gelmedi.

İşte amcamın yazdığının hülasası: “Selam. 30 Juyin’de⁸ yazdığım mektubu almış. Bu sene Rusya’ya gelmeyi tehir ediyormuşsunuz. Eğer yazdığımız gibi Türk veya diğer bir millet pasaportu alabilirsiniz ve hududu geçerseniz ötesi kolay.

Yazın Simbirski’ye⁹ gidiyor oradan Kazan’a gidiyormuş. Kazan’da büyük yangın olmuş. İki cami (Mavi ve Osmanof camileri) Şamil¹⁰ ve Aytoninef¹¹ evleri yanmış. Apanayefler¹² yanmamış. (Yunusefler¹³ hakkında bir şey yazmıyor.)

Yeni adresini bildir.”

Sâniyen, en eski mektubuna (3 Temmuz): Okuduğumla hiç gülmedim, yalnız acaba Ferit hissiyatını tamamen tahlil edebiliyor mu yoksa ba’de’l-iftirak bu gibi ihtisâsâtın vukuu lazımdır fikrinin tesiriyle, bu hissiyatı kendinde var mı sanıyor diye biraz düşündüm. Az düşündüm, çünkü “ağladım” diyorsun. Elbet mevcut olmayan his ile mevcut olması zaruri tasavvur olunan bir his ile cidden ağlamak, sanırım ki mümkün olmaz. Binaenaleyh, yazarken ihtimâl-i hissini biraz mikroskopla görmekle beraber, daha doğrusu [1^b] yazını biraz süslemek istemekle beraber, hakikatte müteessir olmuşsun. Ben yolda ağlamadım, sonra da ağlamadım ve sanırım ki ağlamayacağım da. Fakat şüphesiz müteessir oldum ve hâlâ tarif ve ihsas edemeyeceğim müphem ve hoş bir teessürüm var ki devamından hazzediyorum.

Mektubunun şu cümlesi pek hoşuma gitti: “Hülasa Yusufçuğum bugün rahatsız oldum. Bak; şimdi biraz tebessüm ediyorum. İhtimal ki yaptığım...” Bana

6. Nurullah, Pazar, Yunus, Baş ve Ak cami gibi değişik isimlerle de adlandırılmış olsa da Piçen Pazarı Camisi daha yaygın kullanılmıştır. Tüccar G. M. Yunusof tarafından 1845-1849’de yaptırılmıştır. Komünist dönemde (1929-1992) konut ve çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Günümüzde ibadete açıktır ve Nurullah Camii olarak bilinmektedir.

7. Sadri Maksudi Arsal (1880-1957): Meşhur siyaset ve ilim adamı, Rusya ve Türkiye parlamentolarında milletvekilliği yapmıştır.

8. Haziran.

9. Çarlık döneminde adı Simbir olan bu şehir günümüzde Lenin’in soyadına izafeten Ulyanovsk adını taşımaktadır. Lenin ve Yusuf Akçura bu şehirde doğmuşlardır, evleri aynı sokaktadır.

10. Kazan’daki önemli Tatar mimari eserlerinden biridir, günümüzde Tukay Müzesi bu binada hizmet vermektedir. Bina tüccar İ. İ. Appakof’un kızı, general M. Şamil’in hanımı Bibimeryem Banu için 1903’te inşa edilmiştir.

11. Kazanlı sanayici ve tüccar ailesi, sabun ve giliserin fabrikaları işletiyorlardı. Kazan şehir meclisinde ve Müslümanlar için açılan çeşitli hayır kurumlarında aktif olarak faaliyet yürütüyorlardı.

12. Kazan’ın meşhur sanayici ve tüccar ailesi, aynı zamanda mensupları din ve cemaat ileri gelenlerindendir. Evleri Kazan’daki önemli Tatar mimari eserlerinden biridir. İki katlı tuğla ev 1872’de A. M. Apanayef tarafından inşa ettirilmiştir.

13. Kazan’ın meşhur sanayici ve tüccar ailelerinden biridir. Deri ve sabun fabrikaları vardı. Kendi adlarıyla inşa ettirdikleri caminin ve Piçen Pazarı camisinin masraflarını karşılıyorlardı. Kazan’da bu ailenin adını taşıyan bir meydan vardır ve bu meydanın etrafında yukarıda adı geçen Şamil, Aitof, Apanayef ve başka meşhur ailelerin evleri bulunuyordu.

öyle geliyor ki bu birkaç kelimedede hiç sanat-ı tahrir endişesi olmaksızın ifade-i hissiyat etmişsin.

Sâlisen, uzun, 13 Juiye¹⁴ (Frenkliğe bak) [1]902 tarihli mektubuna cevap:

Başta Şûrâ'dan¹⁵ bahsediyorsun. Göndermişsin de. Okudum, bir iki söz söyleyeceğim. Münasiplerini iktiza ederse söyle: Birinci makalenin nihayetleri fena değil. Fakat başındaki birinci paragraf son derece fena. Bu kabil yazılar o kadar hiddetimi celp ediyor ki... Cehlimizi herkesin gözünü boyamakla kapatmak, güya bu kapalı kelimeler altında, kapalı usulle biliyormuşuz gibi herkesi kandırmak. Aman bir daha bu yolda bir şey gördün mü, elbet sen de sevmiyorsun, şiddetle itiraz eyle; silinmesine çalış. Birinci sütunun nihayetinde, "Bulgaristan ise..." Devlet-i Osmaniye'nin bir eyaletidir a!¹⁶ Ne abes şey. Şimdi Bulgaristan bir eyalet midir, insaf be Memduh Bey.¹⁷ Ali Kemal¹⁸ yahut Tunalı¹⁹ ne kadar alay etse hakları var. Cem', sun', lem' bilmem neyi alelacele tashihe, hiddetle tashihe şitab edemedem, muhterem refikimiz bunu mutlak -gazetenin haysiyeti namına-tashihe ettirmelidir.

İkinci sütunda "Berlin Muahedesinde..." diye başlayan paragrafı da birinci gibi saçmalardan. Sonra, yukarıda Osmanlı eyaleti denilen Bulgaristan birdenbire bir hükûmet, sütunun gelişine göre müstakil bir hükûmet oluveriyor.

"Bulgaristan vücud-ı Osmani'nin boğazıdır!" Bu ne demek? "Bunun esbab-ı adide... ilh." yine o saçmacılık. Bilir misin bir gün "Palas Monşer^(?)" de kendisi söylüyordu: "Cühelayı kandırmak için manasız birçok kelimeyi birbirine rabt ile parlak bir cümle yapmak lazımdır" diye. İşte oku, -hoş cümle de parlak değil ya- "Şûrâ" deniyor.

"Osmanlı Donanması"nı²⁰ kim yazmış? Üslubu hoşuma gitti. Tezini, maksadını tamam göremedim. Mamafih hiç olmazsa tatlı bir muaheze.

14. Temmuz.

15. Burada bahsi geçen gazete Şûrâ-yı Ümmet'tir. İttihat ve Terakki Partisi'nin yayın organı olarak 10 Nisan 1902'de yayın hayatına başlamıştır.

16. Bahsi geçen makale için bkz. "Bulgaristan'da Nüfuz-ı Osmani", Şûrâ-yı Ümmet, S. 7, 7 Temmuz 1902, s. 1.

17. Şûrâ-yı Ümmet'te bu isimde tek şahıs vardır; Abdülhalim Memduh (1866-1905). Ali Kemal'in arkadaşıdır ve 1900'de yurt dışına kaçmıştır.

18. Ali Kemal (1867-1922): Gazeteci, yazar, edebiyat ve siyaset adamı. Kahire'de çıkan ve bu metinlerde adı sıklıkla geçen Türk gazetesinin sahibi. Millî Mücadele aleyhine yazdığı yazılar nedeniyle Ankara'ya sevk edilirken İzmit'te linç edilmiştir. Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset isimli makalesine ilk tenkit yazan kişidir.

19. Tunalı Hilmi (1871-1928): Jön Türklerin önde gelen isimlerindedir, Meclis-i Mebusan ve üç dönem TBMM üyeliği yapmıştır.

20. Yazarı belli olmayan bu makale için bkz. "Osmanlı Donanması", Şûrâ-yı Ümmet, S. 7, 7 Temmuz 1902, s. 2.

“Taaccüp ve Teessüf”²¹ ten hiçbir şey anlayamadım. Böyle manasız, maksatsız bir şey yazılabileceğine *taaccüp* [2^a] ve hiç kimsenin nazar-ı dikkatine ilişmeden –Mahir’in²² falan makaleleri kerratla okunup, ince elenip sık dokunarak güç bela gazeteye ya girebilecek ya giremeyecek diye şüphe edilmekte iken- kemal-i sühuletle üç sütünü istiflemeye pek ziyade *teessüf* ettim. Bu kimin yazısı ve ne demek ister, sor Allah’ını seversen.

“*Tan*”²³ cevap Fransızca *Meşveret*’e yazılacak iken, öyle karar verilmiş iken, nasıl olmuş da yine buraya yazılmış?

İhsan’dan²⁴ bahsolunan yazılarda, “...hemen pek çok ecnebi gazeteleri müt-tehiden yazıyorlar!...” Ne büyük yalan!

Hülasa iki gözüm Feritçiğim, ben gittikçe bu gazeteden soğudum. Görüyorum ki yine bütün fenalığı Hamid’e yükletmekten başka bir şey yapmıyor. Yine cahilane fakat yüksekte yazılmış sözlerle doluyor. Fakat kusur cümlemizde. Bunlar da yazılmazsa gazete beyaz çıkacak.

Haftada iki mektup yazıacağımızı yukarıda söyledim. Ah, şeytan! İkide bir de benim Fransızca öğrenişimle alay ediyorsun. İşte memnun ol! Öğrenmiyorum, öğrenemiyorum: Eski hamam eski tas... Hoşuna gitti mi?

Havalar şimdi pek iyi gidiyor, serin, latif.

Seni çağırmakla Fransızca işine mani olmayacağım. Bir aya kadar Türkçe büsbütün unutacağımdan geldiğin zaman seninle de ancak Fransızca konuşacağım!

Programımı beğeniyorsun, ben de beğeniyorum. Fakat bütün büyük kardeşleri gibi bir kusuru var: Yapılmıyor. Ba-husus sabah altıdan evvel bir türlü kalkamıyorum.

Cemiyet işi: Tamamen sana havale ediyorum. Düşündüklerinin çoğunu doğru buluyorum ve bu babda asla düşünmek istemiyorum. Dedim ya, gittikçe soğuyorum. Dediğin gibi bir an evvel Nizamname(!) yapılmalı, yapılmasına sa’y olunmalı ve hemen cemiyet müdürlüğünden çekilmeli. Ve gazete sultana küfürden kendini almazsa muharrirlikten de çekilmeli vessalam.

Azizim sen çok çalışkansın; ilk mektubunda çalışamayacağım gibi diyorsun amma, bana nazaran [2^b] yüz kere ziyade çalışıyorsun. Tarih-i umumiyi baştan

21. *Şûrâ-yı Ümmet*, S 7, 7 Temmuz 1902, s. 4.

22. Mahir Said Pekmen: Yusuf Akçura ve Ahmed Ferit Tek’in sürgün arkadaşlarıdır, o da daha sonra Paris’e kaçmıştır. Sürgün hatıraları Hasan Babacan ve Servet Avşar tarafından neşredilmiştir: Mahir Said Pekmen, *Fizan Hatıraları*, Ankara 2018.

23. Son sayısında “Ermenistan” başlıklı bir makaleyle Anadolu’da Ermeni katliamları olduğunu iddia eden *Tan* gazetesine verilen cevap: “Şu’ûnât”, *Şûrâ-yı Ümmet*, S 7, 7 Temmuz 1902, s. 4.

24. Hafıye Rıza Paşa’nın kardeşi, Bahçıvanbaşı Kayserili Ömer Ağa’nın oğlu Miralay İhsan Bey. 3 Haziran 1902 günü, Şekerci Hacı Bekir’in dükkânı önünde bir Arnavut tarafından kurşunlanarak öldürülmüştür: “Şu’ûnât”, *Şûrâ-yı Ümmet*, S 7, 7 Temmuz 1902, s. 4.

aşağı okumuşsun, coğrafi keza. Ben daha [...] coğrafya 70 sayfa ile, E s q u i t d e C r i s⁽⁷⁾ mukaddimesinden 40, 50 sayfa okuyabildim. Vakit bulamıyorum. Bir de bilirsin ya, ben pek ağır okurum. Yazışma da öyle; binaenaleyh haftada bir mektup değişim, arzumu aklımla ezerekti, yoksa her gün muhabere istemem.

Tuhafsın Ferit! Bazen kibirli, azametli hatta lüzumundan fazla ciddiyetli olursun da bazen şerefini muhafazayı bile, en küçükten bilemezsin. Prenslerden böyle istiskal gördüğün hâlde bir defa gittiğin ve hiçbir menfaat oluşturmayan güneşte kavrulmaktan, yolda sıkışmaktan başka fayda bulunmayan, Rov[e]²⁵ bileti istemekte, oraya gitmek dilemekteki ısrarını nasıl tavsif edeceğimi bilemiyorum. Fazıl'dan²⁶ diyeceksin; elbet prenslerin haberi olacak... Bir şey küçülmez. Rica ederim, bana karşı, iki yumurta ile 20 sentimelik et getirmekte hazımsızlık gösterdiğin hâlde, şu makule istiğna gösteren bir adama, lütfen bir Rov[e] kartı istirhamında dilencilik görmemezlik etme. Sakın bu sözlerime canın sıkılmasın.! Haklı değil miyim? Orada olsam ya ben de sana iştirak eder veya daha şiddetle çıkıştım.

Artık benim işi hiç açma, onlardan iyilik görmekten ise, Rusya'ya girmemeyi yahut başka çare aramayı tercih ederim. Bizim hemşehri işini mamafih Fazıl'a söyle: Şu kayıt ile ki bizim ismimiz hiç geçmesin. Bir adama iyilik için burada kırışimi kırmayı tercih ederim.

Cevdet'ten²⁷ aldığın notlardan dolayı gözlerini öperim. Yine rast gelirsen al fakat her vakit yaptığın bir kusuru yapma: Hangi cildin hangi sahifesinde olduğunu işaret et ki biz de iktizasında çabuk bulabilelim. *Cevdet*'in hükümet taksimi Montesquie'dan aynen alınmış.

Buradan bahse zaman ve kâğıt kalmadı. Cumartesi G r a n d e C h a r t r e u s e'a²⁸ çıkacağız inşallah. Bu biraz pahalıca. 5 frank kadar gidecek. Geçen günküde topu topu bir frank sarf etmiştik. Mamafih sürüden kalmayı hiç istemiyor, parasız kalmaktan da korkuyorum ya!

Kemal-i muhabbetle gözlerinden öperim.

Sadri'nin²⁹ gözlerinden öptüğümü söyle. Kendisine yakında uzun bir mektup yazacağım.

[İmza]

25. Le Rove: Güney Fransa'da Akdeniz kıyısında küçük bir sahil kasabası.

26. Mısır Prenslerinden Fazıl Paşa.

27. Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* adlı eseri kastedilmektedir.

28. Grande Chartreuse: Paris'in 600 km. kadar güneydoğusunda bulunan, Carthusian tarikatı keşişlerinin ilk manastırı. Tarikata adını veren masif üzerinde kurulmuştur.

29. Sadri Maksudi Arsal (1880-1957).

باز که بگوید که این (که در این) ...
 و چنانچه که آنرا میفرموده ...
 این بر طبق آنچه در کتابها آمده ...
 تا آنکه شومیه به همراه کسی ...
 برای شمس ابی سیاح ...
 حمید اندیش و او عقیده آنرا چنانکه اینست ...

قالنا اقصه ۱۰ ... (قرنفل نام) ...
 باقی ...
 اقصا اینست ...
 که بود ...
 بباله ...
 بر شرف ...

...
 و ...
 ...
 آنکه ...
 چنانکه ...
 اولی ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

4
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...

نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...

نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...
 نزهتیه یازدهمین... *Grande chartreuse*...

[2b]